

მოდერნულობა: შესავალი პრობლემატიკაში

მას შემდეგ, რაც ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების მიკროსამყარო საქართველოში „ერთადერთი ჭეშმარიტი“ იდეოლოგიისგან გათავისუფლდა, ისე მოხდა, რომ, ქრონოლოგიის ლოგიკის სრული უგულებელყოფით, ის ჯერ პოსტმოდერნულობის საკითხებით დაინტერესდა და მხოლოდ ამის შემდეგ – მოდერნულობის პრობლემებით. პოსტმოდერნის ზეობა 90-იან წლებზე მოდის – ოღონდ „ზეობა“ უაღრესად პირობითი სიტყვაა, იმის გათვალისწინებით, რომ ის სულ რამდენიმე ინტელექტუალსა და მწერალს მოიცავდა. მაგრამ იმ გაუდაბურებულ სივრცეში, რომელსაც 90-იანი წლების ქართული ინტელექტუალური ცხოვრება ერქვა, პოსტმოდერნიზმით გატაცება უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. აი, მოდერნულობის გაპოპულარულება კი უშუალოდ 2003 წლის რევოლუციას უკავშირდება – საზოგადოების მოდერნიზაციის პროექტს, რომელიც ამ რევოლუციის შემდეგ გაცხადდა და რომელმაც დიდი – ისევე და ისევე ქართული მასშტაბებით – დისკუსია და კრიტიკა გამოიწვია.

ამ „ქრონო-ლოგიკური“ არევ-დარევის ერთი მიზეზი დასავლურ აკადემიაში მიმდინარე პროცესები იყო – პოსტმოდერნიზმის არნახულმა პოპულარობამ 80-იან წლებში რამდენიმე წლის დაგვიანებით მოაღწია საქართველომდე, როგორც მოდის უკანასკნელმა სიტყვამ. პოსტმოდერნის სულისკვეთებამ გარკვეულწილად შესატყვისი ჰპოვა საბჭოთა – ანუ გარკვეული ტიპის მოდერნული – საზოგადოების ნანგრევებში. რაც შეეხება მოდერნულობის კონცეპტის რეცეპციას, ეს საქართველოში საკმაოდ შეზღუდულ კონტექსტში მოხდა და ხდება; ამ კონტექსტს სოციალურ მეცნიერებებში მოდერნიზაციის თეორია ეწოდება.

მოკლედ შევხები ჯერ პოსტმოდერნიზმის, შემდეგ – მოდერნიზაციის, ბოლოს კი – მოდერნულობის ისტორიული წარმოშობის პრობლემატიკას. მიზანს იმ საკითხების აღნიშვნა წარმოადგენს, რომლებიც წინამდებარე წიგნში ცალკეული ავტორების მაგალითზე დეტალურად არის განხილული.

პოსტმოდერნი

ტერმინი „პოსტმოდერნი“ სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა ფენომენს აღნიშნავს. არაა შეუძლებელი, ყოველი მათგანი ერთი დიდი თეორიის შიგნით გაერთიანდეს, მაგრამ ეს არც აუცილებელია. ამიტომ აქვს აზრი თითოეულის მოკლედ ჩამოყალიბებას.

ლიტერატურათმცოდნეობაში, სადაც ის 1971 წელს ამერიკელმა თეორეტიკოსმა იჰაბ ჰასანმა შეიტანა, პოსტმოდერნიზმი არის ჩანაცვლება მოდერნისტული ლიტერატურის ეპისტემოლოგიური ინტერესისა ონტოლოგიური დომინანტით. ბრაიან მაკჰეილის აზრით, სწორედ ეს ორი კატეგორია – „ეპისტემოლოგიური“ და „ონტოლოგიური“ – არის ძირითადი იმისათვის, რომ ერთმანეთისაგან გავარჩიოთ, მაგალითად, ფოლკნერის რომანებისა და ბორხესის მოთხრობების ესთეტიკა. მოდერნისტულ ლიტერატურას აინტერესებს, როგორ შეიძლება იმ სამყაროს ცოდნა, რომელშიც ადამიანი აღმოჩნდა. პოსტმოდერნულ ლიტერატურას აინტერესებს, როგორი სამყაროები არსებობს და როგორ აიგება ისინი.

ფილოსოფიაში, სადაც ტერმინი ჟან-ფრანსუა ლიოტარმა „გადაიტანა“ 1979 წელს, პოსტმოდერნი აღნიშნავს „დიდი ნარატივების“ დასასრულს – ანუ იმის შეუძლებლობას, რომ მონახო ზოგადი მონათხრობი, რომელიც გაამართლებდა და ლეგიტიმურობას მისცემდა არსებულ პოლიტიკურსა და სოციალურ რეალობას.

ტერმინის ოპერაციონალიზაცია მოხდა ემპირიულ სოციოლოგიაშიც, სადაც პოსტმოდერნი ღირებულებათა იმ ახალი სისტემის აღმნიშვნელია, რომელიც მეორე ფასეულობით რევოლუციას წარმოადგენს ტრადიციიდან მოდერნულობაზე გადასვლის რევოლუციის შემდეგ. რონალდ ინგლჰარტი პოსტმოდერნული ღირებულებების გულისგულად მიიჩნევს ემანსიპაციას ყოველგვარი ავტორიტეტისგან, პიროვნული თავისუფლებისა და კრეატიული თვითგამოხატვის პირველად მიზნებად აღიარებას.

საერთაშორისო ურთიერთობებში პოსტმოდერნი აღნიშნავს მდგომარეობას, აღწერილს რობერტ კუპერის მიერ, როდესაც განმსაზღვრელი პრინციპები აღარაა ძალაუფლებათა ბალანსი და ერი-სახელმწიფოს სუვერენიტეტი; მათ ადგილზე – თუმცა არა მთელ მსოფლიოში, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ევროპაში – აღმოცენდა სისტემა, რომელიც აგებულია ქვეყნების მიერ ერთმანე-

თის საქმეებში ჩარევის პრაქტიკაზე, ძალის გამოუყენებლობაზე, უსაფრთხოების გამჭვირვალობის პრინციპზე დაფუძნებასა და საზღვრების მნიშვნელობის შესუსტებაზე.

თუ დავაკვირდებით, აღმოვაჩინებთ, რომ დღევანდელ საქართველოში პოსტმოდერნიზმი მხოლოდ საერთაშორისო ურთიერთობებში დამკვიდრებული აზრით თუ არის რელევანტური – პრობლემა მოდერნული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისა პოსტმოდერნულ გარემოში ნამდვილად არსებობს. რაც შეეხება ყველა დანარჩენ მნიშვნელობას: პოსტმოდერნს პოპულარობით ჩვენს ლიტერატურაში, მიუხედავად რამდენიმე ექსპერიმენტისა, ნამდვილად აღემატება კრიტიკული რეალიზმი; დიდი ნარატივების დასასრულზე ადრეა ლაპარაკი ქვეყანაში, სადაც რელიგიური და ნაციონალისტური ნარატივებისა მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას სჯერა; სოციოლოგიურად თუ შევხედავთ, ჯგუფი, რომელიც პოსტმოდერნული ღირებულებების მატარებელი იქნებოდა, უაღრესად მცირერიცხოვანია (თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, ამ სიმცირის ფონზე, ის არაპროპორციულად გავლენიანია საჯარო სფეროში).

ასეა თუ ისე, პოსტმოდერნის საკითხის ნებისმიერი დაყენება გულისხმობს მოდერნულობის პრობლემის – გინდა ლოგიკურ, გინდა ქრონოლოგიურ – ექსპლიკაციას. ამ მხრივ არც საქართველოა გამონაკლისი.

მოდერნიზაცია

ერთი შეხედვით, მოდერნიზაცია სხვა არაფერია, თუ არა პროცესი, რომელსაც მოდერნულობამდე მივყავართ. მაგრამ ყოველ კონცეპტს თავისი ისტორია აქვს – ხანდახან დასრულებულიც კი. მოდერნიზაციის კონცეპტი გასული საუკუნის 50-იან წლებში გაჩნდა.

მოდერნიზაცია ამ პერიოდში განიხილება როგორც პროცესი, რომელიც ევროპაში დაახლოებით XVIII საუკუნეში დაიწყო, რის შემდეგაც ყველა სხვა ქვეყანას გადაედო. ეს პროცესი ტრადიციულიდან მოდერნულ, თანამედროვე საზოგადოებაზე გადასვლას გულისხმობს. ტრადიციულ საზოგადოებებში დომინირებს ღირებულებები და სტრუქტურები, რომელთა ღერძია პარტიკუ-

ლარიზმი, ფუნქციონალური „გადღაბნილობა“ და მემკვიდრეობით მიღებული სტატუსი. ამის საპირისპიროდ, მოდერნიზაციის თეორიის თანახმად, მოდერნულ საზოგადოებაში დომინანტურია უნივერსალიზმი, ფუნქციონალური სპეციფიკურობა და ინდივიდუალური ძალისხმევით მიღწეული სტატუსი.

მოდერნიზაციის თეორიის წარმოშობა განსაზღვრულ პოლიტიკურ კონტექსტში მოხდა – 50-იან წლებში, როდესაც აშშ-ს მთავრობა ცდილობდა, შეემცირებინა საბჭოთა კავშირის გავლენა მესამე სამყაროს ქვეყნებში. დახმარების უზარმაზარი პროგრამის წარმატებით განსახორციელებლად, რომლის მიზანიც ლათინური ამერიკის, აზიისა და აფრიკის ქვეყნების კაპიტალისტურსა და დემოკრატიულ გზაზე დაყენება იყო, სოციალური მეცნიერებების ექსპერტიზაც გახდა საჭირო. სწორედ ამ პროცესის შედეგად ჩნდება სოციოლოგიური, პოლიტოლოგიური, ეკონომიკური და ფსიქოლოგიური კონცეფციები, რომლებიც ავითარებენ მოდერნიზაციის ზემოთ აღწერილ თეორიას.

ამ თეორიის დასასრული 60-იანი წლების ბოლოზე მოდის. ზოგი ახსნის თანახმად, ამ პერიოდში თეორიის კრიტიკა მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური კონიუნქტურის გამო ხდებოდა; მაგრამ უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება ის ახსნა, რომელიც მოდერნიზაციის თეორიის პოპულარობის ვარდნას მისივე გადაულახავ შინაგან წინააღმდეგობებს უკავშირებს. ერთ-ერთი ასეთი წინააღმდეგობაა *ტრანსფორმაციის, ცვლილების ფაქტორების მხედველობის არიდან დაკარგვა*. მოდერნიზაციის თეორია ხომ სწორედ სოციალური ცვლილების კონცეფცია უნდა ყოფილიყო და არა უბრალოდ ორი ტიპის, ტრადიციული და მოდერნული საზოგადოების აღწერა. თავად ეს დიქოტომიაც ტრადიციულსა და მოდერნულს შორის კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა მას შემდეგ, რაც მეტი ყურადღება მიაქცევს ე. წ. „ტრადიციული საზოგადოების“ ნიშნებს განვითარებული დასავლეთის ქვეყნებში.

ეს ისტორია საინტერესოა, რადგან დღეს საქართველოში მოდერნიზაციის კონცეპტის უკან სწორედ ეს 50-იან წლებში წარმოშობილი და 60-იან წლებში „გადალახული“ თეორია იმალება. იმისათვის, რომ საკუთარი რეალობის ადეკვატური აღწერა შევძლოთ, უნდა ვაცნობიერებდეთ იმ კონცეპტების ისტორიულობას, რომელთა საშუალებითაც ვაპირებთ მუშაობას.

შუა საუკუნეები და მოდერნულობის დაბადება

90-იანი წლების საქართველოში გაჩნდა იმდროინდელი რეალობის, როგორც ახალი შუა საუკუნეების, აღწერა (აღწერა გიგი თევზაძეს ეკუთვნოდა). წმინდა ისტორიულადაც უაღრესად საინტერესო უნდა ყოფილიყო ქართული შუა საუკუნეების ანალიზი იმ მიზნით, რათა განხილული ყოფილიყო მისი გავლენა საქართველოში მოდერნულობის სპეციფიკაზე. ეს სამუშაო, სამწუხაროდ, ქართული მეცნიერების მიერ ჯერ კიდევ არაა შესრულებული. რაც ამ უკანასკნელი წლების განმავლობაში განხორციელდა, ესაა „ტრადიციების გამოგონება“ ახალი პრაქტიკების პროცირებით შუა საუკუნეებში. ამიტომ ჯერ არ გვაქვს დამაჯერებელი კვლევები იმის შესახებ, თუ როგორი იყო საერო და სასულიერო ძალაუფლებების მიმართება შუა საუკუნეების საქართველოში და პოლიტიკური თეოლოგიის რა ტიპოლოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე; ჯერ კიდევ შორს ვართ ქართულ კულტურაზე ბიზანტიური, ირანული და ოსმალთა ცივილიზაციების გავლენის ადეკვატური ანალიზისგან; სრულად არ ვიცით, როგორ ხდებოდა მოდერნული სემანტიკის დამკვიდრება XVIII და XIX საუკუნეების საქართველოში. ასეთი შეუსწავლელი საკითხების ჩამონათვალი შეიძლება საგრძნობლად გავზარდოთ.

ეს არცოდნა მით უფრო თვალშისაცემია, რამდენადაც დასავლეთ ევროპული შუა საუკუნეებიდან მოდერნულობაზე გადასვლა მრავალი განსხვავებული პერსპექტივიდან არის შესწავლილი. დანყებული სუბიექტურობის ფილოსოფიის სანყისების შუა საუკუნეების სქოლასტიკასა და მისტიკაში აღმოჩენით და დამთავრებული შუა საუკუნეებიდან XIX საუკუნემდე ყოველდღიურობის სტრუქტურების უწყვეტობის დემონსტრირებით – შუა საუკუნეებისა და მოდერნულობის მიმართება დასავლური მეცნიერების ფოკუსში რჩება. მხოლოდ უკვე არსებული მიღწევების ათვისებით იქნება შესაძლებელი ქართული მასალის გადააზრება იმავე მიმართულებებით.

* * *

წინამდებარე წიგნში მოდერნულობის პრობლემა სამივე ზემოთ აღწერილი ასპექტითაა გაანალიზებული. აქ თავმოყრილია ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოდერნულობის გენეალოგიის ინსტიტუტის პროფესორთა მიერ დაწერილი სტატიები, რომელთა ერთი ნაწილი მოდერნულობის თეორიებს ეძღვნება, ხოლო მეორე – იმის ისტორიას, თუ როგორ ისახება მოდერნულობა შუა საუკუნეებში. ფოკუსი ცალკეულ წიგნებზე, ჩვენი აზრით, გამართლებულია მეთოდოლოგიურადაც და დიდაქტიკურადაც: ჯერ ერთი, თითქმის ყველა შერჩეული წიგნი ან კლასიკური ნაშრომის სტატუსით სარგებლობს, ანდა – უაღრესად გავლენიანია, როგორც წიგნი (და არა როგორც მისი ავტორის თეორიის ერთი პროდუქტი). მეორეც, წიგნის ლოგიკის გაცნობა შესავლისათვის ბევრად უფრო სასარგებლოა, ვიდრე მთლიანად თეორიის ლოგიკისა, რომელიც, უმეტესწილად, ბევრად უფრო კომპლექსური და ჩახლართულია. წიგნს ერთვის ერთ-ერთი განხილული ავტორის, რენე ჟირარის სტატიის თარგმანი. სტატიის შინაარსი, მართალია, პირდაპირ არ უკავშირდება მოდერნულობის თემატიკას, მაგრამ ის აღწერს ფუნდამენტურ ტრანსფორმაციას, რომლის გარეშეც მოდერნულობის გააზრება შეუძლებელი იქნებოდა.